

**United States Holocaust Memorial Museum
Oral History Interview
Hungarian Witnesses Documentation
Project**

Szász Ilona

K: Legyen szíves elmondani nekünk a nevét!

I: Szász Ilona vagyok.

K: Melyik évben született?

I: 1933-ban.

K: Hol született?

I: Itt, Budapesten.

K: Legyen szíves- mindenek előtt, mielőtt elkezdenénk a beszélgetést, ugye emlékszik, hogy itt jártunk egy olyan hónappal ezelőtt-

I: -igen

K: -és akkor elmesélte nekünk, hogy=hogy mit látott a második világháborús időkben, mi volt, mi történt itt Budapest mellett az ország különböző részein a zsidókkal, azokkal, akiket ismert, vagy- tehát hogy miket látott-

I: -igen-

K: -ebben az időszakban. És most ugyanerről a témáról lesz szó, tehát megint ezeket=ezeket a történeteket vennék sorra. Elsőként ha lehet, beszél- meséljen arról, hogy ugye '33-ban született, tehát a harmincas években gyerek volt. Nem tudom, mik a legkorábbi emlékei arról, hogy- egyrészt hol éltek, mert több helyen is voltak ugye a háború időszakában, de a harmincas években talán itt végig Budapesten-

I: -igen, végig itt voltunk.

K: Tehát hogy itt voltak-e zsidó ismerősök, zsidó szomszédok, illetve mivel foglalkoztak a szülei?

I: Na, hát akkor kezdeném a szüleimmel. Az édesapám cipésmester volt, saját üzlete, pontosabban üzlet és műhelye volt a Bécsi úton. Az édesanyám pedig egy--mint a Patyolat, szóval egy ilyen mosoda-vállalatnak az egyik fiókját vezette, szintén itt a Bécsi úton, két házzal odébb, ahol a műhelyünk volt, és abban a házban is laktunk, ahol a műhelyünk volt. Na most a ház, ahol laktunk, annak a tulajdonosa volt zsidó, a vállalatnak pedig a- ő: ennek ahol az édesanyám dolgozott, az is a- zsidó tulajdonosa volt, Király gőzmosodának hívták, Budapesten több kerület- több kerületében volt ilyen fiókja.

K: Kik voltak ezek a zsidó tulajdonosok? Emlékszik a nevekre?

I: Hát mindjárt mondom, a Király gőzmosodának Királyhegyi Andor volt a tulajdonosa, a háznak pedig, mindjárt mondom---Landau Izidor, illetve az ő halála után a fia, Landau József volt a tulajdonosa. Nagyon kicsi házban laktunk, összesen két lakás volt, és három kicsi üzlet. Nem tudom, mit akar még, hogy mit mondjak.

K: Királyhegyiére emlékszik? A: ők ott laktak a-?

I: Nem. Valahol a pesti oldalon laktak, ha jól tudom, akkor Újpest környékén, de akkor, amikor én születtem, akkor már Királyhegyi Andor nem élt. Az özvegye vezette a va- az egész vállalatot, illetve--egy hölgy, aki keresztény volt, és hát nem tudom, hogy azt a fogalmat, hogy stróman, mennyire ismered? Nem.

K: Mit=mit jelent az a szó-

I: Nem ismered?

K: -hogya stróman?

I: Zsidó vállalkozóknak a vállalatait, üzleteit átvette va- a nevére vette valaki, aki feltétlenül keresztény volt.

K: Ez mikor volt?

I: Nem tudom pontosan ő: anyám már emlegette ennek a nő- hölgynek a nevét, akinek akkor már a tkp. a vezetése- a veze- hát igen, így kell mondanom, a vezetése alatt működött ez a hálózat, ez a Király gőzmosoda-hálózat.

K: És akkor a Királyhegyi Andorné már nem is járt be az üzletbe? Tehát nem is foglalkozott az üzlettel, amikor átkerült ezé- ennek a keresztény hölgynek a tulajdonába?

I: Én sose találkoztam vele--a hölgyvel is, aki az ún. stróman volt, ő: csak egyszer, de az már ostrom után volt. Amikor már nem is működött a vállalat, mer a németek '44-ben az összes mosodai gépet kiszállították, tehát képtelenné vált a működésre a vállalat.

K: És az a ház, ahol laktak, az is zsidó tulajdonban volt.

I: Igen.

K: Igen. De ott laktak a tulajdonosok?

I: Nem. Nem, történetesen ők- róluk tudom, hogy az Ostrom utcában laktak, az a Széna térről megy föl egy nagyon hangulatos kis utca.

K: Voltak-e más zsidó családok a- az önök életében, amikor ott még ugye gyerekként Óbudán- ez melyik ut- pontosan hol volt a patyolat, illetve a házuk?

I: A ház az a Bécsi út 84., a- ott volt az apám műhelye, és ott laktunk a házban, és a Bécsi út 88., az ún. városi házaknak az egyes számú épületében volt a mosoda. Na most nagyon sok- mind a két foglalkozás olyan, a cipészet is, és ez a mosodakez=kezelés is olyan, ugye hogy nagyon sok ember bejár, hozza a lukas talpú cipőt, hozza a szennyes ruhát, aztán visz el. Na most mind az édesapám, mind az édesanyám olyan emberek voltak, akikkel könnyen lehetett beszélgetni, közvetlenek voltak, apám erősen politizált, anyu kevésbé, anyunak viszont sok mindent elmondtak a- ő: ezek a lakosok, kuncsaftnak hívták, mind az egyik, mind a másik üzlet esetében azokat, akik bejárók voltak. Úgyhogy én tkp. nagyon kevés emberről tudtam azt, hogy ő zsidó származású-e, vagy nem. Nálunk ez nem volt téma. Akkor, hogyha valaki bizalmasan elmondott anyámnak valamit-

K: Elnézést-

I: -igen-

K: -le kell állni-

I: Hol tartottunk?

K: Szóval szüleiről mesélt-

I: -igen-

K: -hogya mind a ketten olyan foglalkozás- mind a kettőnek olyan foglalkozása volt, ahova rendszeresen bejártak ugye az emberek. Tehát az édesapja politizált, de nem tartották számon,

hogy ki zsidó és ki nem zsidó. Ettől függetlenül lehetett azt tudni, hogy ki zsidó, ki nem zsidó? Tudta azt akkor Ica néni, hogy ki az, akik zsidók, és kik nem zsidók?

I: Nem nagyon tudtam. A- volt egy kis barátnóm, itt a városi házakba, először a mi házunkban együtt laktunk, úgy lettünk barátnők, ő mondta el nekem egyszer, olyan nem is tudom, hat-hét éves lehetett, hogy kérdezte tőlem, hogy tudom-e, hogy az édes- hogy a nagymamája zsidó. Mondtam, hogy nem. Aszongya, hogy igen, zsidó, és az anyu is az volna, de ő nem akar.-- Majd esetleg kitérünk rá, hogy akarta, nem akarta, kivégezték. Az egész családot.

K: Hogy hívták ezt a kis barátnőjét?

I: Vera, Kiss Vera, egyébként múltkor beszéltünk róla, tudom, hogy felsoroltam a-

K: Tehát ő egy barátnője volt, aki zsidó volt-

I: -igen=igen-

K: -és akkor így tudta meg a Kiss Veráról, hogy ő zsidó, meg az ő családja zsidó.

I: Félig zsidó, csak az édesanyja volt.

K: Vagy félig zsidó=félig zsidó. Kiről- tehát hogy kik voltak még esetleg ilyen gyerekkori barátok, családi barátok, akik zsidók voltak?

I: Érdekes módon, nekem zsidó keresztapám volt. Még hozzá úgy lett a keresztapám, hogy az anyu és a barátnője, hát egy iskolába jártak, és azután a barátnője-nek egy zsidó fiú udvarolt. És így azután, amikor én megszülettem, anyu ezt a barátnőjét kérte fel keresztmamána, és hát ők vittek engem keresztelni. Elmondta nekem egy párszor a keresztapám, mer én úgy szólítottam, hogy nagyon nehéz voltam, amíg elcipelt a pólyában a- ő: hát a- ahol megkereszteltek. Visszajött a keresztapám, (Balfból), tehát túlélte a világháborút és az elhurcoltatást, és **azután** kikeresztelkedett, úgyhogy akkor már tényleg keresztapám lett ilyen módon. Másra így nem nagyon emlékszem, a mellettünk lévő bolt- egyik boltban egy bőröndös bácsi- működött, ő is zsidó származású volt. Ő: hát bőröndös, retikül, és minden olyasmit árult, ami a cipésmesterséghez kellett. Tehát apámnak csak át kellett menni. Ő egy nagyon- ő eltűnt sajnós.

K: Szóval téma volt az, hogy ki zsidó, ki nem zsidó úgy a harmincas évek végén, negyvenes évek elején?

I: Igen.

K: És milyenformában volt ez téma?

I: Hát, többféle formája volt ennek. Voltak olyan emberek, akik számára-hát elítélték, szóval elidegenedtek tkp. a zsidóktól, megvetéssel ő: mint--saját maguk, mint hogyha különállók lettek volna a társadalomnak attól a részétől, akik zsidók voltak, vagy esetleg nem tudom én.

K: Szóval voltak olyanok, akik- tehát nem zsidók, keresztények, akik így néztek a zsidókra?

I: Hogyne

K: És ez miben nyilvánult meg, tehát a mindennapokban?

I: Megvetéssel beszéltek róluk, elidegen- ellenségesen-

K: -hogyan?

I: -beszéltek.

K: Tud erre példát mondani?

I: Nagyon nehéz erre példát mondani, mert összefüggően kellene beszél- összefüggően, hosszabb szövegekre én nem emlékszem. Csak az, hogy=hogy vala- valamilyen szempontból elítélték, rosszállották tulajdonságaikat, olyan tulajdonságokat mondtak, amik nem feltétlenül állnak fenn zsidó emberekre. Rosszhiszeműen ítélték meg zsidó embereknek a cselekedeteit.

K: Ica néni, ezeket hol hallotta, látta, hallotta, olvasta, tanúja volt ilyen beszélgetésnek? Hogy kell ezt elképzelni, ez hogy jelent meg?

I: Hát én nagyon sokat tartózkodtam ebben a két üzlethelyiségben. Akkor én nem is tudom, hogy létezett-e még olyan- valami napköziféle létezett, de én nem jártam oda, akkor még ezekben az időkben egyetlen gyerek voltam, hol az apám műhelyében tettem-vettem, hogy pedig a mosodában. És jöttek az emberek, kicsi gyerek voltam, nem törődtek azzal, hogy=hogy én hallom, vagy nem hallom. Beszéltek apámmal, anyámmal, mintha ott sem lettem volna. Úgyhogy én-

K: És miket mondtak?

I: Ő: nehéz ezt úgy megfogalmazni. Az, amit az előbb mondtam, hogy=hogy a zsidó ember nem olyan értékű ember, mint a nem zsidó emberek. Tulajdonságaiban negatívabb, alacsonyabb rendű, tkp. volt egy ilyen benne, hogy alacsonyabb.

K: Nyilván nem így fogalmaztak. Szóval ezek hogy=hogy- nyilván mi nem él- nem éltünk abban az időben, el kell tudnunk azt képzelni, hogy ezek a jelentek, vagy ezek a=ezen a- amiket most nagyon jól leír, hogy ezek hogy zajlottak. Tehát hogy mit mondtak, mi jött-hogyan fogalmazták meg az emberek a hétköznapiakban, hogy mondjuk alacsonyabb rendűeknek tartják a zsidókat? Tetszik-e ilyenre emlékezni?

I: Hát az, amit én mondtam a múltkor, hogy például ez a mi közénk, gyerekek=gyerekek közé úgy jött le, lefelé ez a--antiszemitizmus végeredményben, hogy ugye a játszótéren mi, ha egy kicsit nézeteltérés alakult ki közöttünk, akkor a másikat lehülyéztük, lemarháztuk, te büdös proli, te büdös zsidó. Függetlenül attól, hogy tudtuk-e, vagy nem tudtuk, hogy a másik zsidó, vagy nem zsidó, proli, vagy nem proli. Egészen egyszerűen a szidalmak közé ezek bementek és így szidtuk egymást végeredményben.

K: Mire emlékszik még a felnőttek szájából mi hangzott el, amikor ott volt a boltokban?

I: Olyanok hangzottak el, hogy végre megrendszabályozzák a zsidókat, jönnek a rendeletek, amik visszaszorítják őket, nem fognak eluralkodni végeredményben a társadalomban, nem- ö- nem fogják előzőlni az egyetemeket, a főiskolákat, a jó állásokat, a bizalmi állásokat. Ezekről mondtak az emberek ilyen véleményeket, hogy na végre, jött egy olyan törvény, hogy. Hát például ugye a numerus clausus, ami ugyan előtt született meg, mint én, de az alkalmazása, és úgy tudom- nem tudom- ebben nem vagyok biztos, de én úgy tudom, két numerus clausus törvény volt, az egyik még 1920 körül, a másik már jóval később, a harmincas éveknek is esetleg a végén, ebben nem vagyok biztos-

K: -szóval-

K: -de így ítélték meg az emberek, hogy na végre.

K: És elhangzottak negatív jelzők a zsidókkal kapcsolatosan, emlékszik ilyenre?

I: Hát a büdös zsidót az üzletben is hallottam néha. Másra olyan különösen nem emlékszem.

K: Szüleinek voltak zsidó kuncsaftjaik?

I: Mind a kettőnek sok.

K: És ők mit szól- tehát hogy ez=e az ha elhangzott ilyen a boltban, akkor nyilván ők nem voltak jelen.

I: Akkor nem voltak jelen.

K: Arra figyelték mondjuk ezek a- hát ilyen érzelmű kuncsaftok, hogy mondjuk zsidók előtt ne beszéljenek így?

I: Erre konkrétan nem emlékszem, de arra emlékszem, hogy egyszer volt anyámnál egy olyan beszélgetés, ami két nő volt benn, az egyik antiszemita volt, és nem tudta, hogy a másik zsidó származású. És akkor az előbb említett fölényes, ilyen öntelt hangon nyilatkozott a zsidóknak a másodrendűség- az alsóbbrendűségéről. És az anyám ő: nem voltunk- én nem kaptam antiszemita nevelést, semmi ilyen nevelést, és az anyám ellentmondott a- ennek az antiszemita nőnek, és amikor elment ez az asszony az üzletből, akkor a másik akkor mondta meg az anyunak, hogy vigyázzon, hogy mit beszél, meg- de egyébként én zsidó vagyok, mondta ő az anyunak. Úgyhogy innen tudtuk aztán-

K: Szóval-

I: -rőla.

K: -jól érzem- értem, ezek=e ezek a történetek mindennaposak voltak.

I: Igen, eléggé.

K: És ez már azért a- feltételezem a háború megkezdése után, tehát '39 utánról beszélünk, a negyvenes évek elején, ugye? amikor ezek a- egyáltalán melyik évben volt mindez?

I: Szerintem már előbb is=szerintem már előbb is, csak ez egy fokozódó, erősödő tendencia volt.

K: Hol érzékelt még bármilyen antiszemita propagandát a mindennapokban?

I: Az apám nagyon precízen szokta becsomagolni az elkészített, vagy megjavított cipőt. Ehhez sok ilyen nagyméretű papír kellett és a vevők azok hoztak neki mindenféle újságot ebből a célból, úgyhogy nálunk megjelent az Új Nemzedék, mint újság, megjelent a Szignál, a Magyar Futár, a Magyar Futár az nem napilap volt, azt hiszem, hogy hetilap, kifejezetten nemzeti szocialista propagandaújság. A Magyar Futárban volt például heteken keresztül, hosszú időn keresztül egy folytatólagos regény. Kolozsvári Borcsa Mihály volt az írója, Tarnopol- Tarnopolból indult el, az volt a címe, és nemcsak a szöveg volt erősen- zsidó emberekről, zsidó családokról szólt, hanem ehhez tartoztak illusztrációk is, ami negatív karikatúra vonás megszületett- elnézést, időnként ehhez hozzáérek-

K: Hát nem árt, hogyha nem- jobb lenne, ha nem érne hozzá-

I: Megpróbálom.

K: -de nem olyan nagy dráma. Köszönjük szépen.

I: Igen.

K: Kicsit arrébb húztam-

I: -nem tehetek róla- gesztikulálni való-

K: Semmi baj, semmi baj. Tehát mit olvasott ezekben az újságokban? Olvasta Ica néni ezeket az újságokat?

I: Igen=igen. Igen. Amit tkp. mindegyiket először, mint gyerek megnéztem a képeket. Azután (csengés)- elnézést, ez az én-

K: Említette a karikatúrákat-

I: -igen-

K: -azt hiszem azt nem fejezte be, karikatúrák is voltak ezekben a lapokban.

I: Igen, voltak.

K: El tudná mondani, miket, milyen karikatúrákat látott?

I: Mondjuk egy kari- képen szerepelt egy férfi, egy zsidó férfi, és egy zsidó nő. Akkor a férfinak kajla volt, vagy nagy volt a füle, feltétlenül görbe volt az orra, vastag száj, nem tudom, pocakos, a nő pedig gusztustalanul mo- molett volt például. Ilyenre emlékszem, ilyen képre. Sokféle volt egyébként.

K: Tehát nyilván negatív módon-

I: Negatív, határozottan negatív.

K: Ez a Magyar Futár volt?

I: Ez a Magyar Futárban, ennek a folytatólagos regénynek az illusztrációja volt.

K: Tehát amiket újságokat említett, a Magyar Futár, az Új Nemzedék?

I: Új Nemzedék.

K: Új Nemzedék és még említett egy harmadikat.

I: Ő: nem tudom, most nem tudom, hogy melyiket említettem, de például sok számot kaptunk valakitől a Szignálból-

K: Szignál-

I: -ami német szövegű újság volt. Azt nem is értettük, csak az illető hozta be.

K: Abban is voltak zsidókról képek, vagy rajzok?

I: Nem igen, arra nem emlékszem, nem.

K: Tehát viszont ezek szerint az Új Nemzedék és a Magyar Futár foglalkozott a zsidókkal.

I: Igen.

K: És mind a két újságba, ha jól értem, negatív színben, vagy hogy volt?

I: A Magyar-

K: -tehát mindegyik újságban negatív színben-

I: -igen-

K: -tüntették fel a zsidókat?

I: -úgy emlékszem, hogy=hogy az Új Nemzedék is ilyen cikkeket hozott, amiben már a címben szerepelt az állásfoglalás.

K: És amikor ezeket olvasta kislányként, akkor mire gondolt Ica néni?

I: Mivel én nem nagyon tudtam azt, hogy ki zsidó, ki nem, tkp. csak úgy olvastam, hogy=hogy na hát ki lehet az, milyen emberek lehetnek, hogy néznek ki, stb. Na most nem- ahhoz azért nagyon gyerek voltam, hogy én végigolvastam volna ezeket a cikkeket. Inkább a címekre emlékszem, a címeket olvastam, de hát az tkp. elég volt.

K: Mire volt elég, vagy mihez volt elég?

I: Hogy az ember úgy döntsön, hogy ez ellenséges hangnemű újság a zsidókkal szemben.

K: Tehát- de a: adott esetben kérdezem most kicsit naivan, hogy meg is győzheti az embert, hogy=hogy az újság végül is propagandaanyag, ha úgy tetszik, meg is győzheti az olvasót arról, hogy ők valóban ilyen ellenszenvesek a zsidók-

I: -nyilván-

K: -nem győzte meg Ica nénit? Miért nem győzte meg Ica nénit?

I: -nem- nem tudom.

K: Beszélt a szüleivel ezekről az újságokról?

I: Nem nagyon. Hát én sokat voltam- hiába voltam ugye az apámmal egy műhelyben, anyámmal egy üzlethelyiségben, nekik megvolt a munkájuk. Az azt jelentette, hogy én nagyon sokat végeredményben ott csak hallgattam, játszottam, olvastam, elvágтам az ujjamat az apámnak a nagyon éles késével, meg ilyenek voltak.

K: Azt mesélte, vagy említette korábban, hogy az édesapja politizált.

I: Igen.

K: Ez mit jelentett?

I: Határozottan baloldali volt egész életében.

K: De miben nyilvánult meg a baloldalisága?

I: Az, hogy háborús kérdésekben például vitába szállt--már a háború idején, ugye, az apám egyébként pedig szociális problémák megoldásában valaki mondott valamit, amit ő igazságtalannak tartott, helytelennek tartott, akkor=akkor kifejtette a véleményét. Baloldali véleményét.

K: Vele beszélt a zsidókkal kapcsolatos témákról, ügyekről?

I: Nem. Nem.

K: Szóba kerültek ezek a törvények, vagy amikor a- amit említette, hogy a boltban elhangzott- elhangzottak mindenfélék, akkor ezeket megbeszélte vele?

I: Nem. Egyébként más volt akkor még a szülő-gyerek kapcsolat. Ma már sokkal természetesebbnek tartjuk azt, hogy egy szülő ilyen kérdéseket is megbeszél a gyerekével. Akkor végeredményben egész más volt, egy kicsit erős fogalmazásban, de azt lehet mondani, hogy gyerekeknek hallgass a neve. Úgyhogy ez nem tartozott a témáim közé.

K: Az utcán jártában-keltében találkozott-e antiszemitizmussal, vagy politikával úgy általában, gyerekként?

I: Hát az, hogy mondjuk hangosan- emberek, beszélgető emberek között elhangzott egy határozottan antiszemita mondat mondjuk, egy megjegyzés- az a büdös zsidó, az a rohadt zsidó, az a nyavalyás zsidó. Esetleg ilyenek, ezek úgy előfordultak, de végeredményben ugye jöttek a járókelők, elmentek az ember mellett. Azután konkrét ő: plakátra nem emlékszem, valószínűnek tartom, hogy voltak, csak azokra a plakátokra, amik már a németek bejövetele után jelentek meg, és hát a rendeleteket, a tiltásokat, a felszólításokat tartalmazták. Hát azok akkor már nagyon ő: fagyott volt a légkör, már akkor nagyon benne voltunk a háborúban ugye, és akkor azokat a kép nélküli plakátokat bizony az elejétől a végéig végigolvastam, mert nagyon éreztem én azt, hogy milyen légkör van nálunk.

K: Milyen plakátok voltak ezek, mire emlékszik?

I: Hát először is olyan plakátok voltak, úgy emlékszem, amik azokat a rendeleteket tartalmazták, hogy egy meghatározott naptól, azt hiszem, hogy ez április 10-e volt, de nem emlékszem egészen pontosan, a zsidó emberek meghatározott méretű, citromsárga, vagy hát világossárga, hatszögletű csillagot kötelesek viselni- hatágú csillagot a ruhájuknak a felső bal oldalán kötelesek viselni. Minden ilyen=ilyen plakátféleségnél az volt a vé- olyasmi volt a végén, hogy aki ellenszegül, aki nem csinálja, az ilyen, olyan, amolyan hát büntetésben részesül.

K: Innen értesült Ica néni, hogy sárga csillagot kell hordani a zsidóknak?

I: Részben bement a rádió, részben pedig én úgy emlékszem, hogy plakátot végigolvastam ezzel kapcsolatban.

K: Rádióban volt zsidóellenes propaganda?

I: Hát---biztos, hogy volt, most így kapásból nem tudnék rá konkrét--valamit mondani.

K: Tehát ezt egy plakáton látta-

I: -igen-

K: -ezt a sárga csillag hordására-

I: -és a rádióban is végighallgattam-

K: Hol volt ez a plakát, emlékszik?

I: Hát, tkp. nagyon sok helyen megjelent, itt az amfiteátrumnak az oldalán, Pacsirtamező utcában kicsi házak voltak. És a kicsi házaknál volt egy ilyen falrészlet, ahol következetesen az új ilyen politikai, vagy háborúval kapcsolatos plakátok megjelentek. Ott olvastam, azután az már nincs meg, itt volt a Bécsi út, Nagyszombat utca sarkán, a Lopos Gyula tornaszer- és iskolapad gyára, aminek a feliratát én mindig láttam, de láttam a padnak, az iskolapadnak a tintatartójára is kiírva, annak a Nagyszombat utcai oldala végig tűzfal volt. És azt állandóan plakátokra használták, ott mindenféle plakát megjelent. Modiano cigarettától kezdve a sárga csillag kötelező viseléséig.

K: Ezt, amikor olvasta, mások is olvasták ezt a felhívást?

I: Igen.

K: És mit szóltak ott az emberek?

I: Nem emlékszem rá. Hát először is én, ugye mint gyerek sokkal lassabban olvastam.

Megálltam egy helyen, egy plakátnál, és egy férfi-felnőtt nem=nem feltétlenül férfi, de egy

felnőtt is megállt, sokkal hamarabb elolvasta, a megjegyzéseit már esetleg odébb tette, nem hallottam.

K: Még visszatérve ugye a= a zsidó- valódi zsidóüldözések meg- tehát mielőtt még ugye el kellett volna kezdeniük viselni a sárga csillagot, illetve gettóba kényszerültek, az iskolában volt-e valami, volt-e téma az, hogy ki zsidó, ki nem zsidó, voltak-e konfliktusok?

I: Nekem szerencsém volt a tanító nénimmal, mind a két tanító nénimmal, egyik sem politizált az órákon, semmilyen formában. Én sokkal később, az osztályfényképeket nézegetve rájöttem arra, hogy nekem ez, vagy az az osztálytársam valószínűleg zsidó volt.

K: Tehát nem volt-

I: -nem volt téma közöttünk sem, pedig volt olyan osztálytársam, aki akkor, amikor megjelentek ez a- az a sárga csillagos rendelet, bizalmasan azt mondta nekem, de csak ketten voltunk, mert beszélgettünk, hogy én eddig a tarka lovakat számlál- számoltam az utcán, ezentúl a zsidókat fogom. Gyűjtötte, úgy mint a tarka lovakat. Kész, ennyi volt. Nem volt- a- na most olyan történet, hogy amikor a németek bejöttek, '44. március 19-én, ugye, másnap hiányzott egy osztálytársam. Soha többé nem jelent meg. A tanító néni kötelessége volt ugye odaküldeni valakit, hogy mi van velük, kiderült, hogy eltűnt az egész család a lakásból. Nem tudnak róluk semmit. Ez a kis osztálytársam volt olyan, akinek a fényképét jóval később nézegetve az merült fel bennem, hogy ők azért tűntek el, mert= mert zsidók voltak.

K: Voltak-e esetleg antiszemita megjegyzések tanárok részéről?

I: Nem.

K: Emlékszik-e ilyenre? És akkor elkezdődtek a gyerekeknek is sárga csillagba- csillaggal kellett járniuk iskolába?

I: Ha én jól emlékszem, tíz éven felett kellett csak hordani. Lehet, hogy előbb, de nem emlékszem rá-

K: -de tíz évesek voltak már akkor Ica néniék, nem? 43-ban.

I: Én igen=igen- nem volt osztálytársam, akinek sárga- aki sárga csillagos ruhában jött volna be, de azt azért-

K: Iskolában sem volt- nagyobbak?

I: Iskolában sem volt, nem emlékszem rá. Na most azért hozzá kell tennem, hogy a tanév '44-ben nagyon hamar véget ért. Ugye 19- március 19-én jöttek be a németek, ha én jól emlékszem, az utolsó tanítási nap az április 3-a, vagy 4-e volt. Már bombázták állandóan Budapestet. Keményen bombázták, ha jól tudom, az amerikaiak, másnaptól kezdve, ahogy bejöttek a németek, akik itt jöttek egyébként végig az Árpád fejedelem úton, hallottuk a kocsiknak a hangját, ahogy zörögtek, de ez azt jelentette, ugye, hogy nem is találkoztam az osztálytársaimmal attól kezdve. A vizsgánkat is megszakította a légiriadó, tehát akkor még minden tanév végén minden osztály vizsgázott. És a vizsga kellős közepén megszólalt az iskolának a riadójelző csengője, akkor mindenki kapta, amiye a keze ügyébe a saját holmijából a keze ügyébe akadt, és rohant haza.

K: Melyik iskolába járt Ica néni?

I: A: első elemibe a- itt a Kolosy téren a sarkon van a Lajos utca 34., most már Bécsi Corner a neve és nem iskola, nagyon régen, azután második elemibe már a Zsigmond téri polgári iskolába, mert lisztraktár és katonai célokra lefoglalták ezt a Kolosy téri iskolát. Ott jártam végig az elemi, sőt, aztán polgáriba is oda jártam másfél évig.

K: Emlékszik arra, hogy=hogy a: az utcán látott sárga csillagos zsidó embereket?

I: Láttam.

K: Ez egy természetes dolog volt, vagy az emberek ezt valamilyen módon kommentálták, amikor megjelentek a zsidók sárga csillaggal?

I: Én csak arra emlékszem, hogy- szóval olyan esetre nem emlékszem, hogy valaki provokálta volna őket, megtámadta, rájuk szólt volna, de az, hogy megmerevedett az arcuk embereknek, amikor megláttak egy ilyen sárga csillagos férfit, vagy nőt, vagy én gyereket láttam meg először. Az olyan kb. olyan tíz éves lehetett. Megmerevedett az arcuk, olyan bezárkóztak, közömbösséget mutatók lettek. Olyan nagyon sokat nem láttunk, mert aztán úgymint nagyon hamar elmentünk, már április közepén lementünk apám hűgához Bihardiószegre, azt említettem, hogy oda kerültünk.

K: Szóval ebből- ez=ez nem volt téma, vagy volt esetleg olyan helyzet, ahol téma volt például a boltokban, tisztítóban, cipészetben volt-e téma az, hogy a zsidóknak mostantól sárga csillagot kell viselniük?

I: Erre nem emlékszem, ilyenre nem emlékszem. Fel tudom tétélezni, hogy volt.

K: Mi lett a: a Kiss Verával, a barátnőjével Ica nénié?

I: Kiss Verának az édesanyja volt zsidó származású, az édesapja keresztény. Rajta kívül volt egy ötéves öccse, és várandós volt a harmadik gyerekkel az édesanya. Január 2-án, tehát 45. január 2-án volt a Verának a 13. születésnapja. Akkor már egész Óbuda lakossága, aki csak tudott, a pincében élt, pincében lakott, mert nagyon erősen jött a front Budakalász felől végeredményben hamar elkezdtek lőni is a környéket. Na most a mama ál- Vera mesélte, Vera barátnőm mesélte el, hogy csinált egy tortát is, szóval igyekezett egy ilyen ünnepi, születésnap ebédet, vagy vacsorát összehozni, de a torta megszegésére már nem került sor, mert két nyilas értük jött, és elvitte őket. A Bécsi úton volt a Gestapo-nak egy minek nevezem, egy központja, vagy szálláshelye, vagy ilyen=ilyesmi, nem jut eszembe az erre megfelelő szó.

K: Gestapo, vagy nyilas? Nyilas központ?

I: Gestapo. Volt nyilas-ház is, itt a környéken, de ez, amiről én beszélek, ez a Selmeczi utcához közel, a Bécsi úton, ilyen Gestapo-központ volt. És ott följelentette ez a két nyilas ember a családot, azzal a váddal, hogy a Verának az apja zseblámpával jeleket adott a házból az angol repülőgépeknek. Most tessék elképzelni egy négyemeletes házat, zárt házat, ahol az első emeletről valaki- zárt udvar, nem ház, valaki zseblámpával az ott repülő repülőgépeknek jeleket ad. Tehát ez az a koholt vádak, a rágalmaknak a- egyébként nem az egyetlen esetben, tehát általában véve használták ezt sokszor, sok családra, vagy sok emberre, hogy ezért tartóztatják le őket. És hát ott voltak, és még=még nem sötétedett be, amikor a két gyereket, Verát és az öccsét kivitték az udvarra és rájuk lőttek, az öccsét azonnal eltalálták, a Vera pedig hasra vágta magát és nem moccant többé, de látta, hallotta, hogy az öccse hörög. Látta, hogy kihozzák az anyját és az apját. Az anyját bekötött szemmel, az apjának a szeme nem volt bekötve, és ott egy pár lépésre attól a helytől, ahol ők feküdtek, lelövik a szüleit. Azután jött a: szinte menetrendszerűen jöttek délután is a nagy aknazáporok. És akkor a katonák bementek, vagy lementek a pincébe, és a Vera megvárta, amíg elég jól- szóval egy kicsit még várt, tkp. hogy sötétedjék be még jobban, és akkor elkészült a kerítésig. És húzta magával az öccsét. De mire a kerítéshez ért, már nem hörögött a Gyurika, úgyhogy a Vera csak saját maga

mászott ki valahogy ottan a kerítésen, és jött el a Galagonya utca-Bécsi út sarkán volt az én keresztzüleimnek a kocsmája, és oda bekerekecett, mégpedig azért, mert szembe jött vele egy katona, és azt mondta, hogy és azt mondta, hogy már kijárási tilalom van, mit keres az utcán. És akkor azt mondta, hogy itt lakom. És a keresztanyámhoz került be végeredményben keresztanyámnak elmesélte ezt az egész történetet és rögtön tovább akart menni gyalog, hogy bemegy a belvárosba, mert az édesapjának a szülei ott laktak. A keresztanyám nem engedte, lefektette, teljesen át volt fagyva, hát a hóban feküdt egy darabig, csak teát volt hajlandó inni, és még kivilágosodás előtt mégis csak elindult, gyalog bement az Erzsébet-hídon keresztül a Városház utcába, és hát ott- így menekült meg, a nagyszüleihez, ugye, ment be és ők tartották aztán tovább.

K: A keresztény nagyszülők, ugye? Mert az édesapja-

I: A ke- apjának, igen a keresztény.

K: Verának kellett hordani a csillagot?

I: Nem. Volt egy olyan törvény, aminek a hétköznapi megfogalmazása az volt, hogy ár- árja párja törvény. Árjának mondták ugye a keresztényeket, és ha egy zsidó embernek keresztény volt a házastársa, akkor a zsidó ember árjának volt a párja, röviden mondva ár- árja párja. Tehát teljesen legálisan gondolta azt az egész család, hogy mivel a Verának az édesanyja az esküvő előtt kikeresztelkedett, tehát csak származásra volt zsi- csak- hát szóval származásra zsidó volt, de őrá érvényes volt ez a felmentő törvény, ezért eszébe nem jutott, hogy neki valami baja történhet. Egyébként még egy ilyen házaspár volt itt a városi házakban, ugyanilyen. És ugyanígy megölték őket.

K: Az egész családot?

I: Igen.

K: Őket hogy hívták?

I: Markstein János, ha jól emlékszem. A Markstein biztos, a Jánosban nem vagyok egészen biztos.

K: És ott voltak gyerekek?

I: Igen, egy lányuk volt, a Veránál idősebb, tehát olyan 14 éves lehetett, talán 15, és egy kislány, ő: aki Markstein Öcsi volt, nem tudom, hogy hogy hívták.

K: A kislányt hogy hívták?

I: Csöpi.

K: Ica néni, a Verával találkozott aztán?

I: Hogyne.

K: Tehát a háború után, vagy még ott az ostrom-

I: -sokáig találkoztunk vele. Az ostrom alatt nem, hát ostrom alatt nem, ostrom után keresett föl minket a Vera-

K: -és elmondta a történetet?

I: És részben a történetet tudtuk mi, előbb, mint ahogy a Vera elmondta, mert a keresztanyám elmesélte az ostrom alatti legközelebbi találkozáskor. És a városi házakban is elterjedt a történet, végeredményben nem tudom, hogy oda hogy került, de=de pontosan tudták. Illetve nem egészen- apróságokban, ők úgy tudták, hogy egy kapu alatt végezték ki az egész társaságot, tehát mindkét családot, úgy értem az egész társaságot, de nem.

K: Azt lehet tudni, hogy mi történt a holttestekkel?

I: Nem tudom, hogy mikor, de az óbudai temetőbe kikerültek, eltemették őket, és azután, amikor valamennyire rendeződtek a- tehát megszűnt az ostrom már, rendeződtek egyáltalán az ilyen hivatalos dolgok, akkor az óbudai temetőnek volt egy=egy ilyen tkp. háromszög alakú része, ahova csak azokat temették, akik a: az ostrom alatt- tehát az ostrom=ostrom alatt haltak meg. Azt hiszem, hogy függetlenül attól, hogy zsidók voltak-e, vagy egyszerűen az utcán találat érte őket, vagy valami. Sokáig ott volt, megvolt ez. Nem tudom, hogy megvan-e még, nem=nem=nem kerestem aztán.

K: Akar inni egy korty vizet, Ica néni?

Tehát április közepén leköltöztek Bihardiószegre.

I: Igen.

K: Bihardiószegre '44 áprilisában mi- láttak-e zsidókat, voltak-e ott zsidók egyáltalán azon a környéken?

I: Már mi nem találkoztunk zsidókkal. Tudom, hogy a falu- nem falu volt, nagyközség volt, annak az orvosa zsidó volt, de '43-ban én megismerkedtem vele, mert '43-ban én egész nyáron lent voltam a nénéméknél, úgyhogy az orvossal is megismerkedtem, de ő már akkor munkaszolgálatos volt, amikor mi lementünk 44-ben. Utólag derült ki, hogy volt egy=egy elkülönített rész, nem tudom, milyen helye Diószegnek, ahol akkor már zsidókat gyűjtöttek össze. Német katonák is voltak egyébként, sok a faluban, nem tudom, hogy miért és magyar katonák is. Tehát ugye Bihardiószeg az közel van a keleti határhoz, ott már nagyon érződött, hogy=hogy keleten van az országnak a fronthoz közeli részén.

K: Az, hogy ott zsidók el voltak különítve, ezt látta, vagy csak hallott erről, vagy amikor megérkeztek, akkor-

I: Akkor már személyesen nem találkoztunk zsi- mi zsidókkal--és nagyon érdekes történet-része a=a sorsnak. A keresztapám ott volt munkaszolgálatos akkor, amikor mi leérkeztünk Bihardiószegre, de nem járkáltak az utcán, elkülönítettek voltak valahol a munkaszolgálatosok is.

K: De tudtak arról, hogy ott van a keresztapja?

I: Nem. Valami harminc évvel később, véletlenül derült ki, hogy egy- ugyanabban az időben keresztapa is ott volt, meg mi is ott voltunk.

K: Tehát Bihardiószegre nem láttak zsidókat és nem volt-

I: -mi nem láttunk.

K: Meddig voltak Bihardiószegre?

I: Körülbelül két hétig. Már akkor a: készülődtek tovább költözni a nénémék, mert a nagybátyám a folyónak a szabályzásán dolgoz- dolgozott, és ahogy egy folyószakasszal

végeztek, és ment tovább a szabályozás, mindig nekik is odébb kellett költözniük. Úgyhogy akkor kerültünk át Értarcsára. Ott viszont találkoztunk.

K: Ez hol van, ez a falu?

I: Debrecentől kb. húsz kilométerre, pillanatnyilag román terület. Debrecentől néhány kilométerre van Érmihályfalva, és annak a szomszéd kö- ő: szomszédja ez a falu. Értarcsa. Kicsi falu volt.

K: És megkérdezhetem, mind a hárman, tehát mind a két szülőjével?

I: Nem, apám Pesten volt akkor még-

K: -csak az édesanyjával-

I: -anyu és öcsém. Tehát mi vol- öcsém két éves volt akkor még.

K: És akkor odaköltöztek Értarcsára-

I: -igen-

K: -és ott látott zsidókat.

I: Ott a következőképpen láttam zsidókat. Két teherautóval mentünk mi Diószegről Értarcsára. Hát a lakás- holmi nem teljes egészét és az irodának, a nagybátyám irodájának is a teljes berendezését, iratait, stb. vitték a teherautók. És amikor megálltunk a- az úton, az országút keresztülvezetett a falun, tehát végeredményben az országútnak a- egy szakaszán, mikor megállt a teherautó, akkor az országútnak ez a falubeli szakasza mindkét oldalán föl volt árkolva. Minden ház előtt a kerítés mellett, járda mellett ott voltak az árkok. És annak a- hát ez nem volt különlegesség, minden faluban így volt ez.

K: Vizesárok.

I: Vizesárok, igen. És ott, amikor leszálltunk az autóról, akkor láttuk, hogy emberek ülnek az árokparton, sokan. Mindenféle gyerektől, kisgyerektől kezdve felnőttek, öregek, ülnek különböző hátizsákokkal, csomagokkal, batyukkal, ilyenekkel, ülnek és várnak valamire. És akkor átmentünk az út másik oldalára, ahol a nagybátyám lefoglalt már a lakást nekünk, nekik is, meg nekünk is, és ott zokogva állt az ajtóban a háziasszony, egy parasztasszony, és nem is nagyon foglalkozott velünk, de keservesen zokogott. És akkor a néném megkérdezte, hogy mi történt, és akkor mondta, hogy ott begyűjtötték, összegyűjtötték a környékről a zsidókat, és innen fogják elszállítani őket. És a faluban a szatócsbolt, konkrétan mondta, hogy az volt zsidó, és gondolom még=még mások is, mert ott hosszú szakaszon láttuk így az embereket.

K: Hány ember lehetett körülbelül?

I: Erre én nem tudok=nem tudok semmit sem mondani, elősz- hát életemben először láttam azt a falu-szakaszt. Rögtön át kellett menni a másik oldalra, és azután nagyon rövid idő múlva már hiába néztünk ki, elvitték őket, vagy elhajtották, vagy elvitték autón, nem is tudom, hogy hogy vitték el őket, de=de eltűntek aztán. És nemcsak a faluból, hanem a környező falvakból is.

K: Látott valamilyen megkülönböztető jelzést ezeken az embereken?

I: Igen, a csillag az mindenkinek- egész országban mindenkinek kötelező volt.

K: Ott ezeken az értarcsaiakon is ott volt, mármint akiket Értarcsán látott-

I: Igen=igen.

K: Őrizték ezeket az embereket?

I: Biztos vagyok benne, hogy őrizték, nem lá- nem=nem néztem, nem kerestem, nem tudom, hogy kik őrizték, csak azt tudom, hogy például csendőröknek is feladatuk volt.

K: De ott látott csendőröket?

I: De ott én nem- mondom nem emlékszem, se hogy civilek lettek volna, de nem valószínű, de lehetek magyar katonák, lehetek csendőrök. Német katonák nem hiszem, nincsenek ilyen emlékeim, hogy azok civileket ott a környéken, vagy egyáltalán tudtam volna róla, hogy azok terelik.

K: Faluban- mennyi ideig voltak aztán Értarcsán?

I: Június 11-én költöztünk tovább Balassagyarmatra.

K: Amíg ott voltak Értarcsán, volt-e szó ezekről a zsidókról, akik ott voltak az árokparton?

I: Hát ez az asszony az rendületlenül siratta őket. És hát ugye a házukban laktunk. Hát nagyon sokszor fölmerült ez. Nem emlékszem, hogy=hogy- nagyon rövid ideig voltunk ott, szóval hát tkp. a nénémek más helyeken évekig ott voltak, mert hosszú ideig tartott a szabályozás. Itt nagyon rövid ideig voltunk, mégpedig azért pontosan, mert jött a front, és a: ennek a vállalatnak a tulajdonosa az igyekezett a kotrógépeit, meg minden egyebet kivonni a front-közelből. Úgyhogy így- ezért végeredményben mennyi volt ez? hat hét körülbelül ameddig ott voltunk ezalatt nem=nem-

K: És akkor innét Balassagyarmatra kerültek.

I: Igen.

K: Hogyan utaztak Értarcsáról Balassagyarmatra? Kocsival, vagy vonattal?

I: Megint csak két teherautó- két nyitott teherautó.

K: Út közben láttak- láttak esetleg zsidókat?

I: Nem.

K: Ugye elég jól végigutazták az országot. Értarcsától Balassagyarmatra az egy hosszú út.

I: Igen, deb- Debrecenen keresztül mentünk, aztán Tiszafüreden, a Hortobágyon mentünk keresztül. Az nagyon mély emlékem nekem, mert azt, amit az ember, azt a kerek nagy kalapot, meg azt a köpenyszerűséget, amit mint népi ruhadarabokat lát az ember, ott én üzemelés közben látta, mert egyébként elfog- egy viharon mentünk keresztül, egy nagyon erős hideghullám volt, sötét és zuhogó eső, úgyhogy egy=egy olyan pásztorfiúra emlékszem, hogy ott terelgette a gulyát, a hortobágyi gulyát. Aztán megint láttuk '44 novemberében, vagy október végén ugyanezt a hortobágyi gulyát, amikor terelték a német katonák Balassagyarmaton keresztül nyugatra. De ilyenek voltak az állatok és a falu egyik utca- a falu! Gyarmatnak az egyik utcájában dőlt ki, pusztult el a egyik állat, másik sarkon a másik, borzasztó volt viszont látni.

K: Szóval Balassagyarmatra kerültek-

I: -igen-

K: -és említette múltkor, hogy Balassagyarmaton még ott voltak a helyi zsidók.

I: Nem voltak ott. Előző nap vitték el őket. Mi olyan helyen laktunk, a Rákóczi út és a Hunyadi János út sarkán, hogy a Hunyadi János útra néztek a lakásnak az ablakai. Nem mind, de a zöme. Földszintes házakat láttunk, meszelt ablakokkal. És aztán a házbeliektől kérdeztük, hogy nagybátyám kérdezte, hogy miért van ez az egész utcásor így bemeszelt ablakokkal. És akkor ott mondták a háziak, hogy előző nap szállították el onnan a zsidókat. Egy darabig zárva volt- ez volt a gettó. A zsinagógát vette körül végeredményben, de hát egészen benyúlt, ez, ahol mi laktunk, ez a város központja volt szinte. És aztán egy darabig zárva volt ez az egész, az alatt helybeli lakos asszonyokkal mindent összepakoltattak a németek, és elhurcolták, elvitték.

K: Ezt látta Ica néni?

I: Nem, ezt nem, de többen mondták, hogy nyitva van a gettó, be lehet menni, de már nincs semmi, mert ez történt. De egy valami történt, a nagybátyám bement megnézni, hogy hát végeredményben milyen volt egy ilyen gettó, és a zsinagóga előtt talált egy darab pergamentet. Egy héber betűs szó volt ráírva és azt a nagybátyám nem hagyta ott elázni, vagy hát tönkremenni, azt elhozta. Hát, nem tudom, hogy aztán mi lett vele, se elolvasni nem tudtuk, se semmi, de nem tetszett az neki, hogy ott hever a koszban.

K: Azt látta, hogy- tehát nem látta azt, amikor elvitték a helybeli asszonyok a-

I: -nem-

K: -a németek utasítására, nem látta, csak hallotta-

I: -csak hallottam-

K: - hogy ez így történhetett. De-

I: Azon a részen nem volt nyitott kapu, ahol mi laktunk, az odébb volt valahol. Ott történt a minden, a nagykapu- nagykapunál.

K: És nem látott helyieket bemenni a gettóba.

I: Nem láthattam.

K: Azt már nem láthatta, igen.

I: Mondom, itt a kis házaknak a kapui zárva voltak, akkor is, amikor már mi ott laktunk, tehát június 10-e után, mert 10-én vitték el őket.

K: Nem maradt zsidó Balassagyarmaton? Tudott arról, hogy esetleg maradtak zsidók?

I: Én nem tudok róluk=én nem tudok róluk. Élve egy bácsit tudok, hogy túlélte ezt az el-

K: Balassagyarmaton?

I: Balassagyarmaton, igen. Kis szatócsüzlete volt, és én mint egyetemista '54-ben a nagyvásártelepen dolgoztam, tablózó voltam, szóval adminisztrátor, és egy másik öreg bácsi, az Engländer bácsi volt az egyik munkatársam, és valahogy a beszélgetés során kiderült, hogy- az, hogy a nénémmel tkp. jártunk is egyszer a boltjában, mert a zsidó üzleteket egy idő múlva megnyitották. És az árut egészen egyszerűen keresztényemberek, szóval nem tudom, hogy végeredményben kicsodák, de kiárusították.

K: És voltak is zsidó- voltak ezek szerint Ica néniék is zsidó boltokban, vásároltak.

I: Igen=igen.

K: De akkor már keresztények üzemeltették.

I: Akkor már igen=igen.

K: És voltak az Engländer bácsinak a boltjában

I: Az Eng- kiderült, hogy voltunk az Englander bácsi boltjában.

K: És mit szólt Englander bácsi, amikor elmondta, hogy voltak?

I: Englander bácsi az egész családjából egyedül maradt élve, úgyhogy fájdalmas, szomorú beszélgetés volt ez.

K: Elmondta, hogy mi történt vele?

I: Elhurcolták és ő valahogy túlélte. Semmi mást nem mesélt róla, csak azt, hogy=hogy ő maradt meg egyedül a családból.

K: Ica néni, álljunk le, mert le fog járni a ka-

K: Lejárt az előző kazetta és ki kellett cserélni, úgyhogy most új kazettán folytatjuk a beszélgetést. Balassagyarmaton-

I: -igen-

K: -voltunk. Tehát Ica néniék Balassagyarmaton töltöttek néhány hónapot, látták azt, hogy a-megnyílnak az egykori zsidó boltok-

I: -igen-

K: -keresztény tulajdonosokkal- tulajdonosokká lettek? azt nem is tudjuk.

I: Gondolom, csak gondolom, hogy kiigényelték emberek ezeket a zsidó üzleteket. Esetleg lakásokat is, nem tudom.

K: Azt látta, hogy a zsidó lakásokkal mi lett?

I: Nem=nem.

K: Iskolába nem járt ott akkor. Vagy elkezdte az iskolát?

I: De igen. A Balassa Bálint Gimnáziumba, fiúgimnáziumba jártam. Az akkor az volt a rendszer, mivel leánygimnáziumok vidéken nem nagyon voltak, minden fiúgimnáziumban magántanulóként tanulhattak a lányok. Az azt jelentette, meg minden fiúgimnáziumban volt **egy** szoba, a leányszoba, a- bementünk reggel az iskolába oda, nem mehettünk a fiúosztályokba, mindig a tanár jött, az órarend szerint szükséges tanár jött be értünk, és a tanár kísért minket az osztályterembe, ott kötelezően az első padokban ültek a lányok, és amikor megszólalt a csengő, akkor a tanár vitt minket, kísért el a leányszobáig. És ott voltunk.

K: Akkor már nyilván nem voltak ott az az iskolában, nem voltak zsidó gyerekek.

I: Nem találkoztam ott zsidó gyerekekkel már. Ha voltak esetleg, akkor is álnéven? vagy nem-szóval titkolták valamilyen formában a zsidóságukat.

K: Meddig voltak- bocsánat, volt szó még ott az iskolában a balassagyarmati zsidókról, mi történt velük, elvitték, zsidó boltok, zsidó lakásokkal mi lett? Ez volt-e téma ott egyáltalán az alatt a néhány hónap alatt, míg ott voltak?

I: Nem, mi legalábbis nem találkoztunk ilyen esetekkel, de hát végeredményben mindenkinek ismeretlenek voltunk mi, és mindenki ismeretlen volt nekünk. Tehát nem volt egy kiépített ismerősi kör.

K: Meddig voltak Balassagyarmaton?

I: November 30-án jöttünk föl-

K: -bocsánat-

I: -vonattal-

K: -ne haragudjon, még mielőtt

I: -igen-

K: -vissza=visszatérnénk Budapestre Balassagyarmatról, látott-e nyilasokat Balassagyarmaton?

I: Igen. Mégpedig ugye október 15-én vasárnap volt a Horthy-program- prok- bocsánat, proklamáció, és azután hát, meddig tartott az, délben mondta be, legalább is mi délben hallottuk Horthynak a beszédét, és végeredményben délután már valamikor átvette Szálasi az uralmat. Tehát ez pár óra kérdése volt. És én mindig vittem az öcsémet, a kétéves kisöcsémet ide-oda sétálni, az Ipoly-partra, múzeumkertbe, szóval ahova csak lehetett és elsétáltunk a vármegyeház felé és ott láttam gyülekezni a nyilasokat. Történetesen azt láttam, ahogy valaki nyilván azt nem láttam, hogy egy ember kiosztott-e karszalagokat, nyilas karszalagokat, de azt láttam, hogy az ott lévő emberek rakják föl. Ennyit, aztán jöttünk haza, vagy mentünk másfelé.

K: Elhangzott ott valami?

I: Nem hallottam semmit.

K: Hány ember volt, hány nyilas volt ott a vármegyeházánál?

I: Rendezetlen, kis csoport volt, nem tudom, úgy az emlékeim szerint olyan tíz-húsz, ha lehetett. Nem=nem katonai rendben, vagy nem zárt csoportban. Ott álldogáltak, és mondom, tették föl a karszalagot.

K: Később látott jönni-menni nyilasokat Balassagyarmaton?

I: Biztos, hogy láttam, arra nem emlékszem, ilyen esetre, hogy valami miatt felismertem volna, mert hiszen nem biztos, hogy minden nyilas megkapta azt a karszalagot. Amikor jöttünk haza a vonaton, ott volt három férfi, nyilasok, de azok már jellegzetes nyilas egyenruhában voltak, természetesen ők is karszalaggal. És arról beszélgettek a folyosón, én egy pár percre mentem ki akkor a folyosóra, hogy a Dolfi, meg a Miki milyen ügyes politikusok, hogy engedik az oroszokat, és majd, ha kellő mértékben közel jöttek, akkor majd lecsapnak rájuk. Érti, hogy ki volt a Dolfi, meg a Miki?

K: Így emlegették-

I: -így-

K: -Hitlert, meg Horthyt?

I: Hitlert, meg Horthyt, igen. Valami megjegyzést a Benitora is tettek, de azt=azt már nem tudom, hogy milyen előjelű megjegyzés volt. Hát én akkor már öreg voltam, mert közben

megvolt a 11. születésnapom, úgyhogy- de érzékeltem azt ezeknek a három embernek a a beszélgetésében, hogy ezt- ebben van valami irreális és valami tragikomikus. De aztán visszamentem a fürkénkbe, nem=nem tudok többet róla, hogy-

K: Nem voltak fenyegetőek ezek a nyilasok? Tehát nem próbáltak meg- nem kerestek zsidókat például, a vonaton rejtő- bujkáló zsidókat, vagy?

I: Nem tudom, nem emlékszem, hogy mihozzánk a fürkébe bejöttek volna. Ott mi mindannyian együtt voltunk, az apám, anyám, öcsém, én, és az apám húga, akinél végeredményben mind a három vidéki településen voltunk. És a nagybátyámnak egy beosztottja, aki egészen egyszerűen csak segített minket, kísért minket. Sok csomagunk volt, mindenféle, ugye két gyerek, stb.

K: Visszaérkeztek Budapestre-

I: -igen-

K: -Nyugati pályaudvar? Hova értek?

I: Nyugati pályaudvarra.

K: És milyen volt novemberben, 44 novemberében Budapest?

I: Hadd kezdjem Váccal, nem is Budapesttel. Mert hajnalban még teljesen sötétben indultunk el Balassagyarmatról. Nem is tudom, hogy egyáltalán ki volt még a három nyilason, meg rajtuk kívül a vonaton, mert nem tettük ki a lábunkat. Megérkeztünk Vácra, és kiderült, hogy ez a vonat nem megy tovább. És még reggel volt végeredményben. Sok mindent tudtunk meg, hogy például azért nem megy tovább, mert előző nap bombatalálatot kapott a pályaudvar, semmit nem tudtak mondani, hogy indul-e egyáltalán még vonat Budapest felé, úgyhogy végeredményben ott voltunk a váróteremben. Időnként hol apám kiment egy kicsit sétálni, néha velem, néha anyám, vagy a néném, öcsi nem nagyon, ugye őt benn tartották, pedig tele volt katonákkal a resti, és vastag volt a füst és a bűz. És kint meg hideg volt, ólmos eső esett, úgyhogy énnekem a kabátom, sapkám, cipőm, mindenem teljesen átázott, és végül megtudtuk, hogy egy vonat még jön Pestre, arra felszálltunk, nem tudom hányan, mert hiszen egy személyvonat több helyen meghalt- meghalt! megállt. Megállt, és amikor beérkeztünk a Nyugati pályaudvarra, akkor rajtuk kívül egy férfi szállt le a vonatról. És aztán hát kijöttünk, hazajöttünk, elég kalandos úton, mert közben már a Margit hídnak a pesti szárnyát, a szigetről a pesti hídfőig azt már fölrobbantották. Tehát mi eljöttünk, ha én jól emlékszem, akkor villamossal, egy megállót, ugye a Berliini tértől, mert akkor még úgy hívták, a Margit híd pesti hídfőig, akkor gyalogolni kellett egy katonai pontonhídig. Azon jöttünk át, a Margitszigetnek a keleti oldalára érkezett meg, onnan gyalog minden csomagunkkal föl a hídra, gyalog át a budai oldalra, és azután ott kaptunk villamost és azzal kijöttünk Óbudára, idáig, a Nagyszombat utcáig.

K: Miért döntöttek úgy a szülei, hogy Balassagyarmatról visszajönnék Pestre?

I: Rizikó volt tkp., hát a néném azért akart mindenáron följönni, mert a férjét fölrendelte a vállalat már sokkal előbb, mégpedig azért, mert Vecsésnél ezekkel a már Pesten lévő munkagépekkel, kotrógépekkel árkot ástak Vecsés határában, egy hosszú, mély árkot, hogy majd ott megállítják az oroszokat. Akik eljöttek Vecsésig, és úgy gondolta a hadvezetés, hogy Vecsésnél nem jutnak tovább. Na. Tehát a nagybátyám, illetve hát ő a nagynéném férje volt, a néném a vérrokon, nagybátyám már nem volt velünk, a néném ezért föl akart jönni. Mi pedig

végeredményben annyi holmink volt, ami ezekhez az utazásokhoz kellett nekünk más holmink nem volt, nekünk mindenünk itt volt, a Bécsi úton. Úgyhogy--logikusnak éreztük, hogy mindannyian jövünk.

K: Mit láttak a- amíg az állomásról eljutottak a házig? Láttak-e=láttak-e zsidókat például?

I: Nem. Nem, de nem nagyon láttunk nem zsidókat sem. Kihalt úton jöttünk végig. A villamoson, ott- na, ahol gyalogoltunk, tehát át a pontonhídon és át a Margit híd budai oldalán, ott természetesen láttunk embereket, ugyanúgy gyalogoltak át a hídon, mint mi. Elnézést kérek, muszáj innom egy kortyot.

K: Persze, tessék csak nyugodtan! Bármikor megállhatunk.

I: Készen vagyok.

K: Későbbiekben mit láttak Budapesten? Voltak-e- tehát láttak-e olyan eseményeket, amikor=amikor zsidókat tereltek például menetben, vagy láttak-e egyáltalán még- láttak-e nyilasokat? Szóval ez ugye a nyilas terror, az ún. nyilas terror ideje. Voltak-e ilyen epizódok, történetek, amiket láttak?

I: Hát zsidó nőknek a csoportját láttam én terelni. Mégpedig a- itt van egy patika tkp. ahol a Bécsi út, Zápor utca kezdete van Zápor utcának, és ott a=ott a patika mellett mentem az üzlet felé. És akkor láttam, hogy a síneken egy nagy csoport nő áll, olyan nem=nem igazán hétköznapi öltözetben, tehát egyrészt sok olyan ruha volt rajtuk, ami mintha nem őrjük szabott ruhák lettek volna, a másik pedig, hogy strapabíró, meleg, az akkori éppen- nem volt olyan se hideg, se meleg, hát december elsejéről beszélek. November 30-án érkeztünk és másnap lementem az üzletbe. És nem volt indokolt ez a=ez az öltözet. És akkor valaki mondta, ott mellettem az utcán, hogy megint terelnek egy csoport zsidó nőt. Álltak, nem nagyon beszélgettek, aztán én bementem apám üzletében, és mire kijöttem, már elmentek. Katonák őrizték őket, én úgy emlékszem, hogy magyar katonákat láttam, nem beszélgetni velük, de ott egy néhányat látszott, hogy vigyáznak rájuk

K: Hányan lehettek?

I: Azt nem tudom megmondani, sokan. Sokan, nem láttam úgy a végéig végeredményben. Hát ez ugye a Bécsi út – Nagyszombat utca sarka, ott fordul is kicsit a Bécsi út, úgyhogy egy olyan pár háznyi területen, vagy hosszúságában a Bécsi útnak ott álldogált ez a csoport. Saccolom csak úgy utólag, sose gondolkodtam rajta, hogy száznál szerintem többen voltak.

K: Fiatalok, idősek?

I: Az, akire úgy konkrétan emlékszem, hogy megnézem, az egy olyan harminc év körüli nő volt, kicsit kijebb állt a többinél, és arra emlékszem, hogy jó melegnek látszó pulóver, lumberjack volt rajta és bakancs. Akkor még nők nem nagyon hordtak bakancsot, de őrajta az volt.

K: Gyerekek nem voltak?

I: Nem emlékszem, hogy gyerek láttam volna. Megmondom őszintén, én nem nagyon néztem őket. Én- engem zavart az, hogy embereket megbámuljak. Itt pedig óhatatlanul az következett volna be, úgyhogy-

K: Hordtak sárga csillagot ezek a nők?

I: Igen=igen.

K: Látott-e még zsidókat a városban?

I: Nem emlékszem rá, hogy láttam volna, de végeredményben olyan sokat nem mászkáltunk. Egymás után jöttek a légiriadók. Nem volt kockázatmentes elmenni otthonról.

K: Nyilasokat látott-e Pesten?

I: Láttam, láttam, akikre így emlékszem, kettesével járó nyilasokat, látta még a pincébe is láttam lejönni, meg a- ahol az idősebbik nénémnél laktunk akkor, az a Beszterce utca, itt van az Árpád Gimnázium mögött, ott nappal is, éjszaka is razziáztak, végig, minden házban, lakásban, katonaszökevényeket kerestek. Na. Akkor láttam így párosával embereket, és ezek között volt úgy, hogy nyilasok jöttek. Nem egyenruhában, polgári ruhában, de valahonnan-

K: -volt rajtuk például karszalag?

I: Például karszalag volt rajtuk.

K: Föl voltak fegyverkezve, akik így razziáztak?

I: ---Erre nem tudok válaszolni. Feltűnő fegyverzet nem lehetett náluk, nem emlékszem rá.

K: És volt, hogy zsidókat kerestek, vagy inkább katonaszökevényeket?

I: Is-is.

K: Mondták, hogy van-e itt zsidó?

I: Bementek minden lakásba. Megnézték a lakást, hogy van-e valaki. És megmondták, amikor becsöngették, hogy ezek és ezek vagyunk, már nem név szerint, hanem hogy milyen vállalat, hiva- nem vállalat, hivatal-nak az emberei, és miért jöttek. (Kérték.) Hát apám véger- apám 1900-ban született, 44 éves volt. Ő föl volt mentve, mert neki a lábán egyszer belevágott és majdnem amputálták annak idején, tehát ő nem volt katonaképes. De akkor már csak ilyen néhány napra adtak felmentést a- az egyébként alkalmatlan, katonaságra alkalmatlan férfiaknak, úgyhogy anyám többször járt utána, be kellett menni Pestre a városházára, meghosszabbítani a felmentést. Egyszer voltam vele egyébként, a többi esetben egyedül ment, de hát ez olyan sokáig nem tartott, mert ugye december 21-én bezárult az orosz gyűrű a Bécsi útnál, és azután már- hát még jöttek razziázni azután is, de=de nem olyan soká már.

K: Nem volt még- volt valami említésre méltó, itt amikor visszajöttek- nyilván emlékszik arra, hogy megjöttek az oroszok. A felszabadulás hogy- hol élte meg?

I: Beszterce utca 8-nak a pincéjében. Úgy jöttek, tkp. házról házra jöttek az oroszok, egy zárt háztömbnél általában egy házat kiszemeltek, oda a kapun keresztül valahogy bementek, de ha lehetett, akkor nem mentek ki az utcára, hanem a kerítéseket bontották meg, vagy pince- két szomszédos háznak a pincéje között a falat bontották meg, és úgy mentek belül végig a

háztömbön. Ez a háztömb a Tímár utcá- Beszterce utcának egy háztömbjéről beszélek, a Tímár utcától a Viador utcáig tart, és sok ház van benne. A Tímár utcánál jöttek be, ott kapun keresztül, a Tímár utca sarki ház, és a Beszterce utca 8. között kőkerítés volt, és azt egyszer csak hallottuk, hogy bontják a másik oldalról csákánnyal. Na akkor már tudták- tudtuk, hogy itt napokon belül ott lesznek. Sose tudom megjegyezni, hogy január hanyadika a Pál nap, amit úgy hívnak, az a népi neve, hogy Pál-forduló. És az egyik férfin, aki ott a pincében volt, azt mondta, hogy 'meglássák, Pál-fordulóra bejönnek az oroszok'. És tényleg aznap délelőtt jött egy- egy orosz katona, egy fiatalember volt, hóköpeny, tehát fehér köpeny volt rajta és fekete kucsma. Nagyon fiatal volt, szerint- a férfiak- felnőttek szerint nem volt még húsz éves, megállt a pincelejártnak, a lépcsőnek a felső részén és valamit bekiáltott harsány hangon. Valami olyannak hangzott, hogy 'hajde magyar'. De hogy mit mondott végeredményben, hát azt=azt pontosan persze nem emlékszünk rá, és az egyik lakótárs ott, az egy nyugdíjas katonatiszt volt. És tudott is valamennyit oroszul, és már a második világháborúban nem volt rész- nem vett részt, előzőleg nyugdíjba került már, de mondta, hogy az a véleménye, hogy menjünk ki mindannyian a folyosóra, a hosszú folyosóra, hogy lássa, hogy ki mindenki van itt. Úgyhogy emlékszem, így emlékszem arra a fiatal legényre, és arra, hogy szakadt az orcájáról a veríték. Az úgy félt, de úgy félt, hogy nem igaz. Egyedül kellett jönnie. Nem=nem- ugye azt mondják, bejöttek az oroszok. Egyet küldtek be, hogyha történetesen lőnek, akkor csak egyet pusztítsanak el, hogyha katonák vannak a pincénkbe. Lejött ő egyedül, végignézte az egész pincét, megmutattunk neki mindent és mindenkit, de végignézte de részletesen, és közben, amíg ez az egy legény ott volt elfoglalva velünk, a többi katona bejött, és ők meg-ez egy egyemeletes, összesen öt kis lakásos ház volt, a többi katona végig minden lakást megnézett. Akkor már nyitva voltak a lakásajtók, mert üveg már sehol nem volt ugye, az ajtókat is hol betörte egy akna, hol nem, tehát végeredményben végig tudták így nézni az egész házat.

K: Volt-e olyan, hogy erőszakoskodtak a nőekkel, civilekkel. Volt-e, történt-e ilyen?

I: A mi házunkban nőekkel nem, el akartak vinni nőket, egy fiatal orosz jött, és ennek a százados bácsinak mondta, hogy szeretne- szeretnének néhány nőt elvinni krumplit pucolni. Ez volt a- mindenki tudta, hogy ez mit jelent akkor. És akkor a százados bácsi azt mondta, hogy itt nincsenek alkalmas nők. Elment a- és nem=nem jött vissza többet. Rablás=rablás az volt. Bejött két vagy három katona egyszer késő este, végignézték a pincében- gondolom, hogy fõn a lakásban is végignézték dolgokat, de a pincében végignézték dolgokat, és vittek el, egészen egyszerűen elvittek dolgokat. A- tkp. a tragikus is, meg komikus is az volt, hogy nekünk az üzletünket teljes egészében kirabolták. Német katonák, magyar katonák, civilek, oroszok. Tehát aki részt vehetett ottan a- az részt vett a kirablásban, de hallottuk ezt, meg apám különben is lejárt hát a két ház között kis távolság van, ahol az üzletünk van- volt, és ahol éppen laktunk a pincében. És apám és anyám- apa jött és mondta, hogy nyitva van az üzlet, az jár be, aki akar. És akkor lementek ap- lementek? fölmentek a pincéből apám és anyám, és egy ruháskosárnyi saját holminkat, amit még lehetett megmenteni, azt gyorsan áthozták a pincébe. És volt egy pár nagyon szép bőrkesztyű ebben a ruháskosárban és még aznap este ez a három rabló katona közül az egyik lecsapott és elvitte a kesztyűt. Aztán másnap- így nagy értékeket nem tudtak ebből a házból elvinni.

K: Ica néni-

I: -igen-

K: Kicsit most visszatérve korábbi történetekre, ami=amit ma így elmondott nekünk, egy-két részletet szeretnék még-

I: -igen-

K: -egy-két részletre szeretnék rákérdezeni. Említette azt, hogy bejöttek a németek.

I: Igen.

K: És az lenne a kérdésem, hogy- vagy hogy látta, itt a Bécsi úton jöttek be, vagy legalább is hallotta- vagy látta?

I: Először hallottuk, aztán lementünk és megnéztük, igen.

K: Mit szóltak az emberek, amikor jöttek a németek? Hogyan fogadta a lakosság?

I: Hát ez kétféle volt. Vagy mondjuk, hogy háromféle volt ilyen a fogadók között. Voltak emberek, akik így fogadták őket, ugye, és kiabálták a Heil Hitlert. Itt nem szabad megfeledkezni arról, hogy 1920-ban a III. kerületnek a lakossága úgy oszlott meg kb., hogy a kerület lakosságának a harmad része sváb volt. Na most a svábok közül sok megszedült, nem mondom azt, hogy mindenki, de a propaganda az propaganda, és azok üdvö- azok között sok volt, aki=aki üdvözölte. Tehát mondom, odakiabáltak, Heil Hitler, karlendítés, stb., voltak ilyenek. Voltak olyanok, akik sírtak egészen egyszerűen, és voltak olyanok, akik csak közömbösen nézték.

K: Említette, hogy volt egy dohánybolt a-

I: -városi házak, egyes ház-

K: -igen-

I: -igen-

K: Kik voltak ők?

I: Egy asszony volt a három felnőtt gyerekével tulajdonképpen.

K: Hogy hívták őket?

I: Zsoldosék, Zsoldos, nem tudom a másik- az asszonynak a- tehát a férjnek a keresztnévét, mindenki csak így szólította őket, így emlegette őket, kifejezetten balol- jobboldali emberek voltak, nyilas érzelműek, akik hangosan kifejtették a politikai álláspontjukat, és tkp. mind a két családot, a Vera barátnőm családját is, és a Markstein családot is ők jelentették fel a nyilasoknál.

K: Hogy fejtették ki a nyilas- vagyis nyilas érzelmeiket, szélsőjobboldali nézeteiket?

I: Hát az, hogy el kell tűnniük a zsidóknak, vége van a zsidók tünte- ő: hogy mondjam, harácsolásának, uralmának, itt most már becsületes, rendes magyar emberek vannak csak, keresztény emberek és hát ezeknek el kell takarodniuk innen. Azt nem állítom, hogy úgy mondták volna ők, csak cselekedték végeredményben, hogy=hogy el kell pusztulniuk. Ilyet nem tudok, de hát végeredményben hozzájárultak élénken ennek a két családnak az elpusztulásához.

K: Honnét tudja Ica néni, hogy ő jelentették fel a két családot?

I: Részben a Verától, hogy a Vera konkrétan honnan tudta, azt nem tudom, de részben én úgy tudom, más lakóknak, akik aztán nekünk mesélték a dolgokat, hogy ők kimondták azt, hogy ők jelentették föl ezt a két családot. Ott a házban.

K: Mi lett velük aztán a háború- nyilasok voltak ők különben? Beléptek a nyilas pártba?

I: Nem tudok arról, hogy párttagok lettek volna, nagyon erősen jobboldaliak voltak.

K: Hordtak nyilas karszalagot?

I: Nem=nem- egyik- két lánya és egy fia volt ennek a Zsoldosnénak, mondom, mind a három már végeredményben fiatal felnőtt volt.

K: Mi lett velük a háború után?

I: A Zsoldosnét tudom=tudomásom szerint internálták Kistarcsára. Ezt a hírt hallottuk, azután-- én úgy emlékszem, hogy nagyon rövid ideig még ők vezették ezt a trafikot, és aztán eltűntek a környékről. Nagyon nagy volt az ellenszenv irányukba.

K: Háború után tud olyanról, hogy=hogy valaki ellen népbírósi per indult volna? Volt olyan ismerős=ismerős történet?

I: Kifejezetten népbírósi perre nem emlékszem, annak a két fiatal nyilasnak, akik a Veráékat és a Markstein családot is elhurcolták, azoknak volt polgári perük. Vera, mint hát koronatanú volt ott a peren---és mind a két fiút- fiút mondom, hát most már a saját korom miatt huszon- kezdő huszonévesek voltak, mind a kettőt elítélték, tehát valamilyen időtartamra börtönbe kerültek.

K: És azt lehet tudni, hogy ki ölte meg végül is Vera családját? Tehát ők nyilasok voltak, vagy németek?

I: Német katona volt, **egy** német katona lőtt rájuk a Vera szerint.

K: És a Marksteinékre is?

I: Nem tudok semmit végeredményben. Illetve--összetalálkoztam- én=én be szoktam barangolni a gyerekkorom színhelyeit. És a városi házak ötös épületében egy tornata-tornatanár?---tanár, maradjunk ennyiben, tanár lakott, három fia volt, három imponáló gyerek, és három évvel ezelőtt az egyikkel találkoztam ott. És ő mesélte azt, hogy ő végeredményben látta, ahogy elvitték a Veráékat- a: nem a Veráékat, a Marksteinékat, nem a Veráékat, és azoknak volt egy kutyájuk. És ő kérte, hogy=hogy hát a kutyát ő el szeretné vinni. És ott a helyszínen lelőtték a kutyát. És azután eszerint a férfi szerint a Duna-partra vitték a családot és ott a Dunába lőttek=lőtték őket, de ez, mondom, három évvel ezelőtt volt, és két évvel ezelőtt ez a fiú meg- fiú! ez az ember meghalt, úgyhogy nem tudom már megkérdezni további részletekről, ti. a környéken az volt a hír, hogy ott a- valahol a Kecse utcában lőtték le őket, nem=nem a Dunába. De hát szerintem ez=ez mérvadóbb, ez a hír.

K: Említette korábban, hogy az édesapjának a---vagy a=vagy a tisztítóból, szóval önkormányzati- volt egy olyan törvény, miszerint az önkormányzati tulajdonú épületekben nem működhetett zsidó ipar- iparos-

I: -igen-

K: -vállalkozás. Ezek szerint az édesanyjának a tisztítóboltja volt ilyen, ugye?

I: Igen.

K: Ez hogy volt pontosan?

I: A Királyhegyinek, Királyhegyi Andornak volt ez a Király gőzmosoda vállalata, több telephely- több fiókkal, egy telephellyel, és több fiókkal. Na most--ő zsidó volt, Királyhegyi Andor. Nagyon sokáig lehetett tkp. ebben a- a székesfővároshoz tartozott ez az épületegyüttes, ez az öt-öt házból álló ún. városi házak.

K: Megvannak még ezek?

I: Hát hogyné. Itt kinézel az ablakon, akkor látod őket. És '43-ban jött egy olyan rendelet, hogy az ilyen házakban zsidó üzlet nem lehet, műhely nem lehet, és ilyen telephely is, vagy ilyen fiók sem lehet. Úgyhogy '43-ban úgy volt, hogy ennek a fióknak meg kell szünnie. És akkor a- ez a bizonyos- beszéltem az előbb erről a stróman hölgyről, ez megkérdezte az apámat, hogy=hogy mi lenne- meg lehet-e csinálni, hogy a műhelybe átkerül a tisztító-fiók is. És az apám megkérdezte a tulajdonost, a Landau nevű tulajdonost, aki zsidó volt, hogy mit szól hozzá. Hát meg kellett kérdeznie ugye a tulajdonost, hogy ide jönne a mosoda. És erre ő azt mondta, hogy természetesen jöhet. Úgyhogy akkor a cipészüzlet megbomlott, két részre, az egyik részre beköltözött a mosoda, és aztán ott üzemelt még egy darabig, '43-ban. '44-ben ugye mi eljöttünk áprilisba, akkor már ő: ezt közhírré tette végeredménybe anyám, hogy most tényleg meg fog szünni a mosoda, amit még- vállalni már szennyes ruhát már nem vállalt, amit lehetett elvitetett a tulajdonossal, ami maradt, azt apámtól- ugye volt- meghatározott cédulák voltak végeredményben, mosodacédulák, annak az alapján apa kiadta, amit- a többi holmit. És azután ostrom alatt végeredményben ugyanúgy amit lehetett a mosodai részből is elvittek, mint a többi.

K: Ica néni, még zárásképpen nekünk említette azt, hogy hallott vicceket, zsidó vicceket, amik a zsidókkal kapcsolatosan a zsidók-

I: -igen, zsidó vicceket.

K: -zsidó vicceket, igen.

K: Ezeket el- emlékszik ezekre, ezeket el tudná mondani, hogy milyen vicceket hallott?

I: Hát én múltkor kettőt mondtam el, és törtem a fejemet én azóta, hogy=hogy tudok-e még, de nem jutott eszembe más, úgyhogy ha gondolod, akkor azt a kettőt elmondom.

K: Legyen szíves, igen.

I: Az egyik úgy hangzott, hogy családban a- egy zsidó családban a háziasszony fölvesz egy cselédet, egy keresztény cselédet, egy fiatal lányt. És elmondja neki, hogy mi lesz a dolga itt a háztartásban, hogy nek- ja, úgy kezd valahogy, hát mondjuk, legyen Rozi. Nézd Rozi, neked itt nem lesz semmi dolgod, mert reggel az úr elmegy dolgozni, én itt maradok és foglalkozom a háztartással, a gyerekek meg iskolába vannak. Neked csak be kell vásárolni és ebédet főzni. Veszel egy nagy adag marhahúst, csinál- meg zöldséget, csinálsz belőle egy nagy adag levest abból. Most el ne szúrjam a poént--a kilenc gyereknek adsz, az úrnak hagysz, én megeszem a zöldséget, a többivel csinálsz, amit akarsz. Tehát ez érthető, ugye, hogy hát mi az, ami marad ilyenkor. Tehát ez antiszemita-

K: -és ez miről szól=miről szól ez a vicc tkp.?

I: Az, hogy=hogy végeredményben a cseléd dolgozik, de nem kap semmit=nem kap semmit, hát mi marad, miután a-

K: De ez=ez miért is zsidóellenes ez a vicc?

I: Mert egy zsidó háziasszony fog- beszél a cselédjéhez, így fogadja föl, és hát kvázi szaloncukorpapírba csomagolva kiderül, hogy mindent jóformán neki kell csinálni, de nem marad neki ennivaló se. Ez volt az egyik, a másik pedig--a- az=az tkp. zsidó vicc, de nem érzem egyértelműen antiszemitának. Az inkább egy- na elmondom a viccet és ki fog derülni. Kohn, aki Berlinben él, egyszer csak meghívást kap Hitlerhez. Elmegy, és Hitler közli vele, hogy eladó Berlin füstje. 1 millió- úr isten, mi volt a pénz! márka- 1 millió márka az ára. Azt a pénzt, azt neked, vagy magának holnap ide kell adnia, mert maga veszi meg tőlem Berlin füstjét. Kohn hazamegy, töri a fejét, hogy mi legyen, és gyorsan végigszalad minden ő:- minden vállalat tulajdonoson, akinek van egyáltalán füstje. És közli vele az egyikkel, hogy te, ez történt, neked ennyi a részesítés- részesülésed Berlin füstjéből, te fizetsz nekem tízezer márkát. Megy a másikkhoz, a harmadikhoz, de úgy számítja ki ezeket az összegeket, hogy egymilliónál több jön be, és tényleg még aznap hozza neki a pénzt mindenki, mert az egzisztenciája függ attól, hogy tudja-e produkálni ezt a pénzt, vagy nem. És másnap megy a pénzzel Kohn Hitlerhez, és hát üdvözlí, Vezérem, itt van a pénz. Mondja, nem kaphatnám meg egész Németország füstjét? Érthető azt hiszem.

K: Még hadd kérdezzem meg, hallotta-e akár a háború előtt, vagy a háború alatt, a harmincas évek végén, negyvenes évek elején rigmusokat, dalokat, amik a zsidók ellen, zsidókat gúnyolták, zsidók ellen szóltak? Emlékszik-e ilyenre?

I: ---Nem. Biztos voltak, csak egészen egyszerűen nem=nem jegyeztem meg őket.----
Nem=nem=nem jut eszembe.

K: Ica néni, köszönöm szépen, akkor itt most megállunk.

K: Ica néni-

I: -igen-

K: -említette még az előző beszélgetésünkben, hogy amikor visszajöttek Balassagyarmatról, ha minden igaz, akkor látott olyat, hogy- tehát látott- vagy tudott arról, hogy=hogy voltak olyanok, hogy csillagos házak.

I: Igen.

K: Erről mesélne?

I: A mellettünk- a- ahol én laktam, ott a tulajdonos volt zsidó, az egyik üzlet volt zsidó, a többi az keresztény volt. Tehát az nem volt csillagos, de közvetlenül mellettünk, a Bécsi út 82-ben egy=egy orvos lakott, (Spatz) József, ha jól tudom, engem is kezelte egyébként. És az családi zsi- családi ház volt, csak ők laktak ott, úgyhogy amikor mi visszajöttünk Gyarmatról, akkor én másnap ott láttam először csillagot a házon. Ilyen helyen jó nagy alakú volt, ma egyébként beszélt róla a rádió, a csillagos házakról. Azután volt egy itt a Pacsirtamező utcában megvan még a ház. Azt hiszem a 13-as számú ház, ahol sok zsidó lakott-

K: Láta- látott- látta azt a házat annak idején?

I: Valószínűnek tartom, hát itt járkáltam az utcán.

K: Amikor kint volt a csillag, akkor?

I: Igen=igen azután csak **tudom**, hogy a Pacsirtamező utca másik oldalán is volt, körülbelül harminc- valahányas számú ház, hogy az is csillagos ház volt--arra- na, én megmondom őszintén, kaptam tanítványaimtól, az interneten keresztül szoktam kapni dolgokat, és például amikor megjelent most, nem régen a- egyeztették a rendelet szerint, hogy melyek voltak a csillagos házak, csinált valaki egy budapesti térképet, ahol be vannak jelölve.

K: De annak idején-

I: Annak idején nem, azon a szakaszon nem.

K: Melyiket látta annak idején?

I: Ott mellettünk a Bécsi út 82-t láttam, láttam- ő:--ezt a Pacsirtamező utca elején lévő, ez tizen- valahányas ház-

K: És ott több=több zsidó család is lakott.

I: Igen=igen.

K: Volt benn a házban?

I: Nem, sose voltam.

K: Mi volt ez a- tehát lehetett tudni, mi volt az a csillagos ház?

I: Vagy száz százalékban zsidók laktak, vagy nagyon nagy százalékban zsidók laktak ott, és akkor nem tudom egészen pontosan, lehet, hogy volt, mit tudom én, egy lakásban keresztény család, ugye azoknak adtak, még el tudom képzelni, hogy zsidó lakást, ugye, mert azok ürültek meg. De hm: nem tudom=nem tudom-

K: -miért kellett kirakni azt a csillagot? Azt tudja?

I: Pontosán megjelölték egész- akkor még, amikor a csillagosház-rendeletet hozták, úgy tudom, hogy akkor még nem volt meg a budapesti gettó, hanem egészen egyszerűen ezekbe a házakba tömörítették a zsidókat, úgy, hogy egy lakásba, mit tudom én, egy ekkora lakásba akár húsz embert is bezsúfoltak. És hát különböző dolgok voltak iga- ő: rendeletileg igazak rájuk. Onnan csak mit tudom én, napi- tényleg először azt hiszem napi öt órát, reggel 8-tól öt órán keresztül jöhettek ki, de a végén már két óra volt az az idő, amíg kijöhettek, és egyébként úgy tudom, hogy a gettóból is két óra hosszat tartott az az idő, amikor egyáltalán kijöhettek. Tehát koncentrálták őket végeredményben.

K: És akkor a szomszéd házban, a Spatz=Spatz doktorkén voltak, és ők se jöhettek ki. Beszéltek velük, amikor a csillagos házban voltak?

I:Nem=nem, Spatz doktorral nem is beszélhettem, mert őt- ő mint munkaszolgálatos már nem volt idehaza, a többi lakó- nem beszéltem velük. Még ha jól tudom, egy öccse lakott ott, az apja az nem- az meghalt, az is ott lakott, de az- az régebben meghalt, tehát azt az egész zsidóüldözést így megúsza, hogy úgy mondjam, és=és nem tudom, hogy ki lakott még. Többlakásos volt, kicsi kis lakások voltak.

K: Említette korábban, hogy Óbudán sok- hogy sok volt a sváb, és hogy voltak volksbundok.

I: Igen.

K: Jellemző volt, hogy volksbundok egyenruhában jártak az utcán?

I: Én egyre emlékszem tkp.

K: Egyre emlékszik.

I: Aki hát ismerős családból az egyik lánynak udvarolt, egy volksbundista, de=de nem őt vette el végül ((nevet)) na. De az- arra emlékszem, hogy azt láttam.

K: És mást- hallotta azt, hogy mit akarnak ezek a volksbundisták?

I: Ezek- az volt a hír róluk, hogy annyira német érzelműek, hogy az a végső céljuk, hogy Magyarországot beolvasztani a német birodalomba.

K: Ez szimpatikus volt a nem svábok körében?

I: Vegyes=vegyes. Volt, aki- aki egyetértett és ugyanúgy érzett, és volt, aki=aki nem. Úgy tudom.

K: Szóba kerültek a zsidók a volksbundisták körében?

I: Hát erre nem tudok válaszolni.

K: Hallotta valamit, hogy?

I: Biztos- na, biztos vagyok benne, de nem emlékek alapján, hanem úgy az egész amit az ember a volksbundról is-

K: Hogyan köszöntek egymásnak a volksbundisták? Ilyen karlendítéssel, vagy csak- szóval nem használták ezt a karlendítést. Kik használták- azt mondta, amikor bejöttek a németek, volt, aki heil Hiterrel köszöntötte a németeket.

I: Igen, akik itt álltak a járdán, az Árpád fejedelem útja járdáján, és nézték, ahogyan ömlöttek be a németek, azok közül nagy sok.

K: Civilek, vagy nyilasok?

I: Civilek=civilek, igen. És az=az nemcsak svábok voltak, hát mi ismertünk olyan családot, akik magyar család voltak, de=de németimádók, hát nem tudom más- Hitler-imádók, nem tudom másképp mondani. Elfogultak.

K: Ica néni, köszönjük szépen!

I: Kérem.